

Gramsci's dialectische beeldenfabriek

Bespreking van: Antonio Gramsci, *Alle mensen zijn intellectuelen: notities uit de gevangenis* (vertaald en toegelicht door Arthur Weststeijn), Nijmegen, Vantilt, 2019, 269 p., ISBN: 9789460044250, € 24,50.

Tim Christiaens

Zoals de geschiedenis ons leert, liggen in grote sociale omwentelingen kansen voor zowel repressie als emancipatie. Dit zijn gevaarlijke dagen voor eender wie zich waagt aan de roeping van Socrates, Bruno of Marx: de filosofie. Het Italiaanse schiereiland is in dat opzicht geen uitzondering. Menig filosoof is onder zulke omstandigheden veroordeeld geweest tot verbanning, de gevangenis, of erger. Boëthius schreef *De vertroosting van de filosofie* net voor zijn gruwelijke executie, Campanella bedacht een utopische *città del sole* in de gevangenis, Machiavelli formuleerde zijn raad aan *il principe* in ballingschap. Het bekendste filosofische slachtoffer van het 20ste-eeuwse fascisme is dan weer ongetwijfeld Antonio Gramsci. In 1926 werd de hoofdideoloog van de Italiaanse communistische partij gevangengezet tot vlak voor zijn dood in 1937. Door Gramsci's invloed op de Italiaanse politiek te beperken, trachtte Mussolini de overwinning van het fascisme te bestendigen. In de cel pende Gramsci echter duizenden pagina's losse notities bij elkaar die voorgoed de politieke filosofie zouden veranderen. Na de Tweede Wereldoorlog zijn deze *Quaderni del carcere* zorgvuldig uitgegeven onder het toezicht van Palmiro Togliatti, voorzitter van de communistische partij en jeugdvriend van Gramsci. Zij zouden de strategie van de partij bepalen doorheen de gloriejaren van het Italiaans communisme (de jaren '50 en '60).

De buitenlandse receptie van Gramsci's werk stamt vooral uit de jaren '70, de hoogdagen van het eurocommunisme, Stuart Halls *cultural studies* en het structuralistische marxisme van Louis Althusser en Nikos Poulantzas. De meeste studies en vertalingen van Gramsci hebben dus al best wat stof zitten vergaren in obscure hoekjes van universiteitsbibliotheken of in de boekenkasten van voormalige '68-ers. Toch is er vandaag een hernieuwde interesse in het werk van 'de gebochelde Sardijn met ongetwijfeld een goed stel hersens', zoals Mussolini hem ooit noemde. Nieuw rechts én links baseren zich expliciet op Gramsci's gedachtegoed. Voor wie deze hernieuwde interesse in het werk van Gramsci beter wil begrijpen, is de gedeeltelijke vertaling van Gramsci's gevangenisnotities door Arthur Weststeijn een must. In deze uitstekende nieuwe editie presenteert en vertaalt Weststeijn een selectie van relevante passages uit het oeuvre. Bovendien voegt hij daaraan een behulpzame inleiding toe en beknopte, hoofdstukgebonden toelichtingen om de onervaren lezer op weg te helpen met Gramsci's opzettelijk obscure en suggestieve schrijfstijl.

Wat Gramsci zo relevant maakt vandaag, laat zich moeilijk samenvatten in een korte recensie. Een vluchtige blik op Gramsci's centrale thema's biedt wel een

indicatie: de rol van cultuur in politiek, de opkomst van het fascisme, de vertrouwenscrisis tussen bestuurders en bestuurden, de rol van politieke partijen, enzovoort. Al deze onderwerpen komen overzichtelijk aan bod in de nieuwe uitgave, zonder af te doen aan Gramsci's fragmentarische stijl. Uiteraard is het belang van bepaalde thema's nog geen garantie voor hun hedendaagse relevantie. Zelfs al had hij een goed stel hersens, wat kan een gebochelde Sardijn uit een zwaarbewaakte gevangenis in de jaren '20 en '30 ons leren over hedendaags populisme, identiteitspolitiek of de neergang van traditionele partijpolitiek? Om deze vraag te beantwoorden kan Walter Benjamins concept van 'dialectische beelden' hulp bieden. Volgens Benjamin duiken er soms beelden op in het dagelijkse leven die ontsnappen aan de gebruikelijke, chronologische tijd. Net zoals je in een bijna-doodervaring je hele leven in een kortstondige flits aan je voorbij ziet gaan, zo dragen sommige objecten een verleden met zich mee dat in één oogopslag inslaat in het nu. Wat zich eigenlijk jaren, zo niet eeuwen geleden heeft afgespeeld, maakt dan plotseling deel uit van het leven van vandaag. Een platenspeler uit lang vervlogen tijden kan bijvoorbeeld weggerukt worden uit zijn naoorlogse context en een gloednieuw hebbedingetje worden voor verzamelaars. Het heden en het verleden vormen een constellatie die als het ware ontsnapt aan de gebruikelijke chronologie van de tijd.

Gramsci's gevangenisnotities zijn een dialectische beeldenfabriek voor de verzamelaar van politieke inzichten. Wat de Sardijnse denker beweerde over de Italiaanse context van de jaren '20 en '30 slaat als een flits in op de politieke gebeurtenissen van vandaag en doet de hedendaagse politiek plotseling in een nieuw licht verschijnen. Om een voorbeeld te geven: in een paragraaf over geschiedenisfilosofie schrijft Gramsci over het vooruitgangsgeloof: 'De crisis van het vooruitgangsidee is dus geen crisis van het idee zelf, maar een crisis van de dragers van het idee, die zelf een te beteugelen "natuur" zijn geworden'.¹ Gramsci doelde hiermee concreet op het vooruitgangdenken van Hegelianen als Benedetto Croce, maar wie deze passage leest met de ideeën van Steven Pinker of Francis Fukuyama in het achterhoofd, merkt de pertinentie van Gramsci's opmerking. De winkels vandaag worden overspoeld door boeken die verdedigen dat het kapitalisme en het liberalisme ons nog nooit zo goed hebben gedaan. De economische productiviteit en de gemiddelde levensverwachting zijn nog nooit zo hoog geweest, de absolute armoede en het aantal burgerslachtoffers bij oorlogen nog nooit zo gering. De kapitalistische, liberale democratie wordt voortdurend als de beste van alle mogelijke werelden voorgesteld. Desondanks wijzen mensen, verkiezing na verkiezing, economische integratie en liberale vooruitgangsidealen af. Gramsci voelde toen al correct aan dat het niet om cijfers gaat. Weinigen geloven nog in een mooie toekomst, niet omdat onze levensstandaard zienderogen achteruitgaat – hoewel dit voor sommigen wel degelijk het geval is –, maar omdat het geloof kwijt is in de intellectuele elites die ons naar die toekomst zouden kunnen of moeten leiden. Wie werkelijk gelooft dat de stuurlied van het politieke en economische bestel corrupt zijn, is er rotsvast van overtuigd dat het schip op de klippen zal varen: welke vorm die klippen aannemen is dan niet van tel, verdrinken doen we toch.

Het is de schat aan boeiende suggesties, gevatte opmerkingen, nieuwe concepten en dialectische beelden die Gramsci's *Alle mensen zijn intellectuelen* ook vandaag tot relevante lectuur maken. Dat goede stel hersens uit Sardinië heeft vanuit de isolatie van zijn gevangenis een boek geschreven dat zijn eigen tijd overstijgt om te kunnen inslaan op andere, latere samenlevingen, wanneer de nood het hoogst is.

¹ A. Gramsci, *Alle mensen zijn intellectuelen: notities uit de gevangenis*, Nijmegen, Vantilt, 2019, p. 88.

Tim Christiaens
KU Leuven
Andreas Vesaliusstraat 2
3000 Leuven (België)
t.christiaens@kuleuven.be